

על גבולות ופרדוכסים

פרשת 'חוקת' פותחת במצוות 'פרה אדומה'. לפנינו מעין קורבן יוצא דופן. הוא נשרף כליל ואפרו נשמר בקפדנות לדורות. מקצתו ניתן מדי פעם במים שהוכנו לכך במיוחד. הזאת מים אלה מהווה מוקד בטכס הטוהרה של מי שנטמא בטומאת מות. לכך רומזת נבואת יחזקאל (כו, כד-כו): "והבאתי אתכם אל אדמתכם. וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טמאותיכם ומכל גלוליכם... ויום חדשה אתם בקרבכם והסרת את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר".

החגים הנחבאים

חגים ומועדים מיוחדים יש בלוח היהודי, שלוש הרגלים והימים הנוראים למשל, אשר זכו לעניין רב, בהגות ובמחשבה. על ידם מצויים ימים, שלמרות שיצאו מהאנונימיות של החולין וזכו לציון ולשם, הם מתחבאים בענווה רבה. הדוגמה הקלאסית לימים צנועים אלה, מצויה עבורי בארבע שבתות שבאדר וניסן: שבת של פרשת שקלים - בכניסת אדר, פרשת זכור - לפני פורים, פרשת פרה ופרשת החודש, שתי השבתות שלפני ניסן. בהן קוראים אנו בנוסף לפרשת השבוע, קטעים מהתורה אשר נתנו לשבתות את שמן. כאן מעניינות אותי שתיים משבתות אלו: שבת שקלים זכר להבאת השקלים לבית המקדש, ושבת פרה בה נקראת שוב מצוות פרה אדומה שבפרשתנו, זכר היסטורי להיטהרות העם לפני הפסח, והיום, על פי החסידות, מעין היטהרות סמלית קולקטיבית.

ההגות שכחה ברובה זמנים צנועים אלה. לא כך הפיוט, השירה הדתית העתיקה, שהשתמרה – ועל פי רוב גם נשכחה - בסידורים העתיקים. הקורא בפיוטים אלה לומד שמבטאת בהם השקפה שיונקת מדברי חז"ל ונותנת משמעות מיוחדת לאותן שבתות. כך למשל, בפיוטים הנאמרים בשבת שקלים, נתפס השקל כנציג של תופעה כוללת יותר: ההלכה והיקום בכללותו בנויים בשיעור, במידה ובמשקל. וכך קוראים אנו באחד מאותם הפיוטים הקדמונים:

אז ראית וספרת. והכנת וחקרת. ומדת וכלת ושקלת.
ואמדת וצברת. ופקדת וחשבת וסכמת. ומנית וספרת.
וקצבת וחרצת וגזרת. וטפחת ושערת והבטת...
כל מנן ומפקד וחשבון ומספריו...
כל כיל לח וגבש ומשוריו. כל קו וקצב ומדד ושעוריו.
היאך לדקדק חשבון לכל דבר...

הפיוט לימד אותי ששבת 'שקלים' הוא מעין מועד החוגג את העובדה שקיים סדר מתמטי המתבטא בכל תופעות הטבע, הגיון הבונה עולמות ברורים ומובחנים. פרשת 'פרה' לעומת זאת, על פי הפיוטים, הוא "חג" הפרדוכסים, שנציגם מצוי בדיני פרה אדומה. בתהליך הכנת אפר הפרה, מתבלטת תופעה יוצאת דופן. הכנת האפר שעתיד לאפשר טוהרה, גורם בשלבים מסוימים טומאה במטפלים בו, כדברי חז"ל: "מטהר טמאים ומטמא טהורים!" חז"ל ראו בכך דגם כללי יותר לפרדוכסים, העומדים בעימות למחשבתנו האינטואיטיבית ואף לתבונתנו הרציונלית. הם מצויים לפי חז"ל בהלכה ובמחשבה, ואנו בני המאה הכ"א, חייבים להוסיף: גם במדע, במוסר ובמציאות בכלל: "כֹּל זֶה נִסִּיתִי בַּחֲקֵמָה - אֶמְרָתִי אֶחָפְמָה וְהִיא רְחוּקָה מִמֶּנִּי. רְחוּקָה מֶה שֶׁהָיָה - וְעֵמֶק עֵמֶק מִי וּמִצָּאָנוּ" (קהלת ז כג-כד).

וכך קוראים אנו באחד הפיוטים לפרשת פרה:

אֵין לְשׁוֹחֵחַ עוֹצֵם נִפְלְאוֹתֶיךָ. אֵין לְהַגִּיד חֶקֶר דְּתוֹתֶיךָ.
אֵין לְהִבִּין תּוֹקֶף מִפְּעֻלוֹתֶיךָ. אֵין לִפְעֹנֵם עוֹמֶק פְּלִאוֹתֶיךָ.
אֵין לְעֲמוֹד עַל סֵפֶן מִדּוֹתֶיךָ. אֵין לְחַקֹּר סוֹד חִידוֹתֶיךָ...
הַמְּפֹרָשׁוֹת סְתוּמוֹת. הַגְּלוּיּוֹת עֲלוּמוֹת. הַמְּבֹאֲרוֹת חֲתוּמוֹת...
בָּכֵן אֵין לְהִבִּין סוֹד תּוֹרָתֶךָ. וְלֹא זָקוּק אֶמְרָתֶךָ. וְלֹא צָרוּף גְּזֵרֹתֶיךָ:

פרקים במדעי הפזל

כדי ליצור תמונה על מהות הפרדוכסים אשתמש בדגם פשוט אך בעיני מופלא, דגם הפזל, התצרף, משחק ההרכבה המוכר לכולנו משנות הילדות. קיימים סוגים שונים של פזלים. נתחיל בפזל שילדים מקבלים, פזל מסדר הראשון. אף אם לפעמים קשה להרכיבו, אין בו בעיות תיאורטיות. על הקופסה, או בתוכה, מצוי הפתרון, התמונה האמורה להתקבל בסיום ההרכבה. חיינו המבוגרים קשים יותר. בשאלות רבות חייבים אנו להרכיב פזל מסובך יותר, מסדר שני בו אין אנו מקבלים מראש את התמונה הסופית. אנו חייבים לגלות אותה בעצמנו. אולם בכך לא תמו בעיותנו. לפעמים עומדים אנו בפני פזל מסדר השלישי. אין לנו לא תמונה סופית, ואף לא את כל החלקים שלו. כאילו בעקבות שבירת כלים קוסמית, התפזרו החרסים לכל עבר, ואנו מוכרחים לחפש אחריהם ולאוספם. זאת ועוד, בעזרת ניצוצות השראה אנו חייבים גם לנסות ולגלות את התמונה האבודה. זהו הפזל שהמדע חייב להרכיב, כשלפניו שתי משימות, לחפש חרסים - זהו המדע הניסויי האוסף נתונים, ולאסוף ניצוצות ולהרכיב בתמונה כוללת, דהיינו ליצור תיאוריות מדעיות המתארות את המציאות.

שלושת הפזלים הקודמים מתאימים לשבת 'שקלים'. אלא שהמציאות מסובכת הרבה יותר והיא מעמידה בפנינו סוג רביעי, קשה ו"אכזרי" יותר. נתאר את עצמנו שוב יושבים ומנסים להרכיב פזל. נניח שאנו מצליחים לקבל תמונה של ארנב. אלא שאין אנו רשאים

לשמות, כי כמה מחלקי הפזל נשארו מחוץ לתמונה. אסור להתייחס. אנו מנסים שוב, והפעם בחכמה רבה, מתחילים אנו את ההרכבה דווקא מהחלקים "הגולים" שנשארו בחוץ. שוב מצליחים אנו, ומקבלים תמונת ברווז. אלא ששוב יש חלקים בגלות, הפעם דווקא מבין אלה שהשתתפו בהצלחה בהרכבה הקודמת. האם נוכל להגיע אי פעם לתמונה כוללת, קוהרנטית בלשון הפילוסופים, על פיה ניתן לסדר את כל החלקים במעין פזל ותמונת-כל? או שמא נדונים אנו להסתפק בתשובות מצוינות אך חלקיות. קנאים רבים להיגיון הצרוף מתפתים לבחור באחת התמונות וממילא לזרוק את החלקים "הגולים". חלילה לנו מלעשות זאת. גם חלקים אלה, שנשארו בחוץ, חיוניים לנו. כאלה הם היחסים שבין דת למדע. אם נבחר בתמונה הדתית בלבד, נאבד מפתח חשוב להבנת המציאות ולעיצובה. אם נבחר בתמונה המדעית בלבד נאבד עקרונות מוסר ומשמעות החיים, חלקים הזרים בכלל לתמונה המדעית. בין התמונות יש מתח. כל אחת מהן חלקית, ולפעמים הן אולי סותרות זו את זו. ולמרות זאת שתיהן הכרחיות.

תורת הפרדוקסים תאפשר לנו להבין יותר את החידה הגדולה ששמה היה ישעיהו ליבוביץ' ז"ל. לכאורה, כל אתאיסט יכול היה להזדהות עם דבריו. אלא שהוא לא שם לב, לתופעה "כאילו" שולית בהגותו. ליבוביץ' המאמין הגדול, הדגיש את קיומם של פרדוקסים במדע. יש פרדוקסים מופלאים בפיסיקה בת זמננו. ליבוביץ' הדגיש פליאות אחרות: בתורשה וההתפתחות, במהות החיים ומעל לכל בקשר שבין גוף ונפש. האדם משתקף בשתי תמונות מנוגדות: האחת נפשית, פסיכולוגית, על העולם הפרטי והאינטימי שבתוכו; השנייה - תמונתם לכאורה של מדעני המוח, הרואה בו מחשב-על מסובך ומוצלח. שוב עומדות בפנינו שתי מפלגות פילוסופיות היסטוריות, האידיאליסטית והמטריאליסטית, כל אחת מהן מוכנה לוותר על תמונת הפזל של היריבה. חלילה לנו מלעשות זאת, אף אם מתוך כך נצטרך להניח קיומו של גשר מיסטורי ופרדוכסלי הקיים בין גוף ונפש. בעקבות ר' משה איסרליש (הרמ"א), לימד אותנו ליבוביץ', שבפעולה הבנלית של הרמת יד, יש פלא עצום המתואר בברכה הקלאסית "וּמִפְּלֵא לַעֲשׂוֹת". הפרדוקסים מצביעים על כך שאנו בני אנוש הגענו לגבול ההבנה הרציונלית. על גבול זה מצביעה הסימבוליקה הקבלית-חסידית. הספירה העליונה 'כתרי' מסומלת באות אל"ף. החסידות הדגישה שאותיות אל"ף הן אותיות פלא! זהו הפלא, הפְּרָה-דוכס, משמר הגבול של הידע האנושי. מעבר לגבול מצוי המיסתורין אליו פונה האדם באמצעות התורה.